

ФУНКЦИОНАЛНАТА НЕГРАМОТНОСТ – ПРИЧИНИ, ПРОЯВЛЕНИЯ, УСПЕШНИ ПРАКТИКИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО ѝ

Златина Добрева Ангелова
ЕТ „Мирдоб“, гр. Бургас

FUNCTIONAL ILLITERACY – CAUSES, MANIFESTATIONS, SUCCESSFUL PRACTICES AGAINST IT

Zlatina Dobрева Angelova
ET „MIRDOB“, Burgas

Abstract: The article outlines some reasons for the deepening of the problem of functional illiteracy and gives concrete examples from the education of students from fifth to twelfth grade. Through the analysis of the nine stages in the formation of an oral statement we can list specific errors and reasons for their occurrence. It gives us a guideline for lexical, grammatical and stylistic work to master logically related speech and create a sense of style. In the article are proposed different approaches to overcome functional illiteracy, not only in the oral but also in the written texts of the twelfth-grade students, by provoking a variety of communicative situations. The article also follows the steps to solve the difficulties in creating an argumentative essay text.

Keywords: Functional illiteracy, successful practices against

„Някой хора не могат, да се справят с някой проблеми чрез добър и адекватен начин, за това извършват не добри и зли дела.“ – 12 кл.

„Стихотворенията „Дяволско“ и „Къщата“ са произведения на диаволизма, защото показват страхът, ужасът, със страха на човека от сблъсъка на човека със заобикалящия го свят.“ – 12 кл.

„Смъртта ще е победа за лирическия герой, защото само тогава той ще се отърве от мъките на свободата.“ – 11 кл.

„Той трябва да подтисне животинското и агресивно поведение и да съумее, да използва речта и езика си и така тази истори би могла да има по-добър и щастлив и крайно добър край.“ – 12 кл.

Извадките са от съчинения на зрелостници. Не си мислете, че това са деца от малцинствата – не, това са ученици с майчин език български! За мен лично тези цитати са доказателство за функционалната неграмотност на близо половината от учениците, които завършват образованието си днес.

Наричана с различни термини – „клипово мислене“, „когнитивна недостатъчност“ и др., функционалната неграмотност придобива все по-стряскащи размери сред младите хора. Макар по темата да се пише и говори много, резултатите показват, че почти всеки втори български ученик има проблеми с четенето и разбирането на текст на родния му език. Равносметката днес за българското образование е над 56% напълно неграмотни млади българи.¹ На този етап функционалната грамотност се превръща не само в педагогическо и културно явление, но започва да добива характера и на социално – икономическо понятие, от което се определя успешната социализация на личността в обществото.

Функционалната неграмотност в огромното мнозинство от случаите е късно следствие от пропуснато овладяване на устния и на писмения книжовен език на много нива, в различни области, за дълъг период от време в няколко последователни етапа от развитието на детето [1]. Проявява се като езиково нарушение на развитието на писмения език, което започва да се забелязва от родителите и учителите най-често в края на IV– V клас, но започва да се развива в предучилищна възраст и е обусловена от средата [2]. По данни на МОН българският език е чужд за голяма част от българските ученици, защото вече над половината от тях в 1-3 клас нямат за майчин език българския. Тогава как да сме сигурни в усвояването на писмената система, след като по-голямата част от децата в 1 клас в малките населени места въобще не говорят и разбират български език? А ако родителите на детето от големия град са амбициозни и са започнали обучението му по чужд език преди то да е усвоило родния си? Много често резултат от такова изпреварващо чуждоезиково обучение е неправилното структуриране на фразите и смесването на чуждици с

българските им синоними, които не се разпознават като такива. Оказва се, че на близо половината от анкетираните деца им е по-лесно да свържат понятие и приложението му на чуждия език, а не на родния. Ако детето започне изпреварващо усвояването на граматиката на чуждия език, то проблемите със спазването на граматичните норми на съвременния книжовен български език са неминуеми. Писането на латиница или „шльокавица“ вместо на кирилица в интернет също увеличава риска от функционална неграмотност. Четенето, преписването на думи, изречения или текст, писането им под диктовка формират базовата грамотност на носителите на даден език и ако детето не ги практикува непрекъснато от най-ранна възраст, то не може да надгражда функционалната си грамотност. Към нея се отнася и комплексната грамотност – в същността ѝ е включена изградена компетентност за създаване, разбиране, тълкуване и поставяне на критическа оценка на конкретна писмена информация [2]. Когато тяхното овладяване е било пропускано дълго време, ученикът просто не може да разбере урока или друг текст, както и да го разкаже или да отговори на въпроси, свързани със смисъла на прочетеното. Колкото по-късно се открие функционалната неграмотност, толкова повече пропуски има ученикът във всички предмети, зависещи от четенето и оперирането с езикова информация.

През последните 6 години съм проучвала проявленията на функционалната неграмотност при 80 ученици от Бургаска област и съм открила следните общи предпоставки за появата ѝ при анкетираните от мен деца от 2 до 12 клас. Не твърдя, че те са задължителни, но заслужават внимание и по-задълбочен анализ.

- Всички анкетираните деца са с майчин език български и от семейства с добро финансово състояние, като колкото по-задоволено е детето, толкова повече проявленията на функционалната неграмотност са по-големи.
- Всички деца са от семейства на родители със средно или висше образование и самите ученици са с успех между Добър 4 и Отличен 6. Имат самочувствие на знаещи и можещи, като се съпоставят с мнозинството от връстниците си. Много често тези деца не желаят да приемат факта, че са допуснали грешки в общуването, обиждат се от опитите да им се помогне при формулировката на мисълта им. Поставените в училище оценки не отразяват действителните знания и пречат както на родителите, така и на децата да осъзнаят проблема навреме.
- Колкото по-голямо става детето, толкова повече нараства проблемът с неговата функционална неграмотност – т. е. вместо да надгражда някакви знания в училище, такова дете все повече губи мотивация за учене и развитие. Една от главните причини за това е липсата на крайна цел. Родителите на повечето деца са предпочели да не поставят пред тях изисквания, не им възлагат отговорности и съответно децата не знаят нито какви са предпочитанията им, нито какви са възможностите им, нито как да постъпят, за да постигнат нещо. Възлагането на отговорности, поставянето на изисквания и приучаването към труд и постоянство от най-ранна възраст водят до ограничаване на функционалната неграмотност впоследствие.
- В 95% от случаите – т.е. 76 от децата, са постъпили в първи клас, като са знаели да четат благодарение на амбициозните си родители, а не като следствие от занимания със специалист. Моето лично мнение е, че това също е способствало за развитието на функционалната им неграмотност впоследствие, защото усвояването на умения за четене с разбиране е било заменено с механичното възпроизвеждане на думи, чието значение е останало неразбираемо за децата. Така у тях се затвърждава убеждението, че текстът не трябва да е разбираем и да почива на логическа свързаност. Когато попитах ученик от 12-ти клас защо използва толкова сложни изреченски конструкции и така допуска много езикови грешки, отговорът беше, че сложният изказ е белег за интелигентност и човек с претенции не може да говори просто и разбираемо, достатъчно било да прочетем учебник или произведение по литература. Изводът – несъобразяването с възрастовите особености и речевите умения при представянето на учебното съдържание също е предпоставка за нарастването на функционалната неграмотност. През първите три месеца при подготовката на учениците за НВО или ДЗИ ми се налага да превеждам на разбираем за децата език смисъла на въпросите, а едва по-късно и да премина към отстраняването на пропуските в обучението им.
- Друга последица от изпреварващото обучение е създаването на погрешната увереност у учениците, че няма какво ново да научат в училище, и така започват да изостават от съучениците си, които първоначално са били по-слабо подготвени. В резултат около 2-3 клас започва да се оформя група от изоставащи деца, губещи мотивацията си да усвояват каквото и да било в училище.
- При всички ученици има нарушение в последователността на подготовката в учебния процес. Зара-

ди прекомерното натоваарване децата пропускат уроци, negliжират домашни работи, избират да прегледат преразказ на художественото произведение, изучавано в клас, вместо лично да се запознаят с него и разчитат на проекти (които често се подготвят от родителите им), за да завишат успеха си по даден предмет.

- Само 15 от анкетираните ученици са чели всички задължителни за изучаване произведения в училище и са проявявали интерес към допълнителна художествена или научно-популярна литература. Има пряка зависимост между интереса към четенето на учениците и същия у родителите им. Колкото повече четат родителите и съответно разискват произведенията и темите с децата си, като ги свързват с актуални проблеми, толкова по-редки са когнитивните отклонения. При тези подрастващи проявите на функционалната неграмотност се ограничават в използването на пароними и невъзможността да изразят лаконично тезата си по даден въпрос в писмена форма. През последните години все повече примери може да се открият в речта на ученици от 11-12 клас:

„Българското правителство склучи контракции с Унгария за внос на стоки.“

„Христо Ботев е роден да води талпите.“

„Притесних се и отидох при селския захар.“

Когато учениците не притежават богат речников запас, те не могат да вникнат в смисъла на думите и ги уподобяват на по-често срещаните в ежедневието речевни конструкции. Всички деца до 10-12 години, четящи само наум, допускат лексикални грешки, които не могат да бъдат коригирани, и така проблемът се задълбочава с времето.

Примери: Конят, изгубил търпение, извика няколко пъти. (вм. конярят) – от 6-ти до 12-ти клас.

Над полето с ръка на кръста прехвъркна надеждата. – 7 клас. (вм. Над полето като с кръст в ръка прехвъркна надеждата.)

- За учениците е трудно да разберат смисъла на фразеологизмите или други преносно употребени думи, често имат изкривена представа за значението на термини или стилистично неутрална лексика. Затрудненията на когнитивно ниво са породени от прекомерното използване на чуждици, термини или малко познати думи, нечетенето на художествена литература. Често се сблъскваме с агнонимията – децата си мислят, че разбират значението на казаното, а на практика се получава точно обратното. Понякога отклоненията са толкова големи, че дори се пренасят върху герои от художествени произведения, като превръщат отрицателните в положителни и обратно – „Пинокио“, „Бай Ганьо“, „Немили-недраги“, „Под игото“.
- При работа с художествен текст при ученици от 6-12 клас се появява още един сериозен проблем – те не познават стилистично оцветената лексика, т.е. това, което в текста трябва да е смешно, за тях е тъжно и обратното. Често виждат всичко черно-бяло² и оттенъците на значенията на думите са непонятни. Учителят е този, който трябва чрез насочващи въпроси да определи дълбочината на проблема и да разясни нюансите в значението на дадена дума особено в началните класове. За съжаление това не се отчита от преподавателите и от авторите на учебниците – все още с негодувание си спомням как трябваше да обяснявам значението на думите понтон и арка от читанката за 2 клас.
- Всички анкетираните ученици срещат сериозни затруднения при писането на текст. Допускат се груби правописни и пунктуационни грешки, което само по себе си говори за проблеми с грамотността на подрастващите. Предполага се, че още в началния етап на обучение, те са овладели основните правила в правописно и пунктуационно отношение и умеят да ги прилагат на практика в процеса на работа. Реалността е съвсем друга – не само се бърка правописът на о/у, пре/при, я/е, а/ъ, но масово се пише й вместо и при думи в множествено число, бъркат се окончанията на глаголите в 3 л. мн. ч. на сегашно време с правописа на пълния определителен член при съществителните имена. Натрапва се изводът, че подрастващите, допуснали подобни грешки, не разграничават съществителни имена от глаголи.
- Друг проблем е неумението на учениците да разсъждават по зададен въпрос, да изразят своя миоглед при задачи със свободен отговор. Засяга всички анкетираните, но степента е различна и зависи от речниковия запас и логическото мислене на подрастващите. Това пък е съвсем очевиден показател за неспособността да проявяват креативност, да провокират въображението си, да формират идеи, да защитават теза, свързана с израз на лична позиция. При оформянето на самостоятелно изказване при ученици с констатирани когнитивни отклонения се откриват някои общи грешки³
 - ключовите думи в изказването са объркани, неясни, често приемат синоними като думи с различни значения и така речта им е претрупана с речевни конструкции с еднакъв смисъл, но не и според техните възприятия;

- заради бедния речник и липсата на възможности за точно изразяване изказването е твърде сбито и неясно;
- използването на „модерни“, „умни“ и чужди думи силно деформира речта;
- Често причина за затрудненията е темата на изказването. Ако тя е зададена чрез абстрактни понятия, трябва първо да се установи дали смисълът на тези понятия е ясен за всеки участник в общуването. Колкото по-малки са децата, толкова по-просто и разбираемо трябва да бъде зададена темата, а ако е свързана с тълкуването на нравствени, житейски или философски въпроси, то първо трябва да се разясни същността им. Често се налага да се обяснява на ученици от 11-12 клас какво означават хуманност, безкористност – понятия, които се предполага, че са усвоили още до 6-ти клас.
- Друга причина за затрудненията се крие в разграничаването на тема и проблем, особено когато се формулира изказване на литературна тема. Учениците бъркат темата (това, за което се пише) с проблема защо е написано произведението, какво е предизвикало интереса на автора към темата. При учениците от 8-12 клас основен проблем става писането на аргументативен текст по зададен проблем. От направените анкети те формулират следните най-често срещани затруднения:

Трудно ми е да определя какво да пиша по темата;

Не мога да реша как да започна;

Не знам как да продължа;

Не мога да напиша повече от половин страница по темата;

Трудно ми е да изразя мисълта си.

- Всички ученици наизустяват термини, но не разбират значението им, не могат да ги откриват или да прилагат в практиката си наученото. Обучението у нас е ориентирано към запаметяване и възпроизвеждане на информация и не допринася за формиране на умения за четене, разбиране, осмисляне и използване на писмен текст за постигане на конкретни цели; не предоставя овладяването на модели как да се учи, как да се подхожда при решаване на определен проблем.

За преодоляване на последствията от функционалната неграмотност се препоръчва езикова терапия [3], която се отличава с няколко задължителни характеристики: работи с индивидуалната езикова система на детето и с проявите на езиковата му недостатъчност; не повтаря и не упражнява уроците от училище; не се провежда по учебниците, а третира езиковите процеси и функции на конкретното дете съобразно възрастта му. Важно е изграждането и спазването на подходящ режим за подготовка. Нарушенията в последователността на подготовката могат да бъдат отстранени, като учители и родители помогнат на подрастващите, насочвайки ги към различни техники за бързо и качествено запаметяване на нужната информация, без да изискват наизустяването ѝ и буквалното ѝ възпроизвеждане.

За да бъде ефективна езиковата терапия, трябва да се определи и на кой етап от формирането на устната реч има затруднения детето. За да може един човек да се изразява правилно в устна и писмена форма по различни житейски проблеми, основното изискване е той да премине последователно през деветте етапа на зараждането на речта. Мисловните дейности, свързани с подготвената или спонтанната реч, протичат за по-малко от секунда, но имат изключително значение за качеството и реализирането на целта на общуване. Ако някоя дейност е нарушена, това оказва влияние върху начина на изразяване и възприемане на действителността. Разграничаваме следните етапи:

- За да се осъществи каквато и да е речева дейност, е нужен мотив. Днес повечето ученици нямат потребност да се изказват в монологична форма, а предпочитат да се включват в кратки диалози с учители и близки, като използват прости кратки или едносъставни изречения, често отговарят едновременно и бързо отклоняват вниманието си при по-продължително общуване.
- Отчитане целта на изказването – изборът на подходящи речеви конструкции се определя от комуникативната ситуация – според това кои са участниците в общуването да се подбере подходящият вариант на изказване. През последните години обучението в часовете по български език страда от липсата на достатъчно упражнения, които да помогнат на децата да избират правилните речеви конструкции при различните речеви ситуации. Често дори ученици в 12 клас имат затруднения при избора на стилистично неутрални изрази при писане на текст, като неправилно смесват книжовна с разговорно-просторечна и жаргонна лексика в устни изказвания и съчинения.
- Стадий на общия замисъл – представлява оформяне на първоначалната необработена картина на изказването, която трябва да се разгърне. Тази картина все още не включва идеята за думите и синтактичните конструкции, които ще се използват, за да се постигне целта на общуването, а дава най-обща представа за посоката на мисълта и тезата по проблема. Днес повечето ученици достигат до

този етап, но им е трудно да продължат по-нататък, защото пропуските от първите два етапа създават несигурност при по-чувствителните, а при немалка част – и до грешки в избора на лексикални варианти и съответно до комични изказвания като цитираните в началото.

- Прекодиране – В този етап се появява смислово ядро от ключови думи и понятия. При учениците с прояви на функционална неграмотност тези понятия са разбираеми за тях самите, но не и за събеседниците им, защото е разрушена логическата свързаност на речта, допуснати са много лексикални и граматични грешки.

Пример: Времето в което тече нашият часовник е период в който трябва да дадем най-доброто в развитието нас като личност до нещо което ще допринесем за развитието на човечеството. – 12 клас.

- Разгръщане на смисловото ядро до речево изказване според езиковите норми – при повечето ученици има проблем, защото децата не притежават достатъчен лексикален запас и не познават добре езиковите норми.
- Съставяне на синтактична схема на бъдещото изказване – повечето ученици използват речеви клишета, неправилно подбират речеви конструкции заради недостатъчните познания и нежеланието да четат художествена литература от български автори. От направените проучвания едва едно дете на всеки 20 притежава уменията да се справи с правилното построяване на фразите, така че те да отговарят на изискванията за логическа свързаност и да са в съответствие с езиковите норми. Проблемът произлиза от това, че в семейството, детската градина и началните класове на подрастващите не се предлагат различни модели на правилен изказ за изразяване на еднакъв смисъл, а в 5 клас вече е късно за такъв тип обучение. Все пак между 5-7 клас има малък шанс за частично навакване, но ако и той бъде пропуснат, от 8-ми клас учениците вече ще започнат да изостават трагично. Отсъствието на разнообразни синтактични схеми води до избор на ограничен брой думи и фрази, извън които детето не може не само да се изрази правилно, но и да разбере смисъла на казаното от други. Това води до психически дисбаланс или до изпадане в социална изолация.
- Синтактично-нормативна обработка на речта – протича за части от секундата и е обусловена от предходния стадий. Колкото по-богат е речевият опит, толкова по-бързо и по-правилно се формулира фразата.
- Реализация на речта – включва извънезиковите средства за общуване, мимики, жестове, артикулация и е реално изражение на мисловната дейност, свързана с предходните стадии.
- Автокорекция – Ако човек неволно допусне езикова грешка, той трябва да съумее да я отстрани, без да чувства неудобство. При днешните ученици липсват умения за такъв тип корекции, а когато някой се опита да поправи грешките им, те го възприемат като враг. Това е валидно не само за деца на 5-6 години, но и за хора, вече напуснали ученическата скамейка. Колкото по-възрастен е човекът, толкова по-обиден се чувства, а понякога е склонен и на агресия, защото всичко, казано от опонента му, според него е опит да бъде дискредитиран. Тъй като речникът на такъв тип хора е твърде беден, а възможността да се защитят чрез словото – отнета, то тогава единственият начин е да нападнат „противника“ си и да му нанесат физическа травма.

За да се преодолее проблема с неразбирането на смисъла на казаното и отстраняването на граматичните и лексикалните грешки, ефикасно средство се оказва онагледяването. Според интересите на ученика се избира пример, който да свърже грешката с нещо несъвместимо или отблъскващо за него. След 2-3 подобни онагледявания пропуските се отстраняват.

Как да подходим при разрешаването на проблема за съставяне на самостоятелно изказване, отговарящо на всички езикови норми?

За да се справим с този проблем, е нужно да симулираме ситуации, в които децата да изпитват потребност за самостоятелно изказване или да обобщават казаното от други още от ранна възраст. Този тип обучение трябва да започне в семейството, да се приложи в детската градина и в началния етап на образованието. За да се мотивират и провокират различни варианти на самостоятелни изказвания, е нужно първо да се изясни в какви ситуации е необходим монолог или диалог и защо. След това трябва да се разгледат различни варианти на посещение при лекар, в банка, при адвокат, в пощата, строителен обект, в училище и т.н.. Този тип работа е много подходящ за деца от детската градина, като тук трябва да се разгледат варианти на общуване с възпитани/невъзпитани служители/посетители. Разпределянето по групи според изброените речеви ситуации и включването на съвети, мнения, анекдоти по темата ще помогнат на децата да добият увереност, че могат да се справят с възникването на проблеми в подобни случаи.

Най-важна е работата по разширяването на лексикалния запас и овладяването на нормите за лексикална съчетаемост на думите. Едва след постигането на успех, може да се пристъпи към следващите етапи на езиковата терапия. В този стадий на развитие на уменията е важна възрастта на децата – колкото по-малки са, толкова игровият момент трябва да преобладава, защото това предполага неговата ефективност. Много удачни в практиката ми се оказаха състезателните игри от типа на Кой ще измисли повече думи и ще ги включи в изречение или текст? (според възрастта). Подходящи са за научаване на нови значения особено ако в тях участва и възрастен. В първия вариант дете (или възрастен, ако децата не познават азбуката) казва буква от азбуката, след което всички се стремят да посочат примери, започващи с нея (играта може да се усложни при ученици от 2-3 клас, като се определи каква част на речта да се посочи-само прилагателни, само съществителни, само глаголи). Точки се зачитат, ако успеят да обяснят значението на думите или ги включат в словосъчетания или изречения. Ако думите са записани на лист, може детето само да ги подбере със затворени очи и да състави текст с тях (предимно в устна форма, а за най-малките-изречения). Получават се много забавни и интересни комбинации, всички подрастващи обогатяват речниковия си запас.

Друга разновидност на тази игра включва запис на букви от азбуката от различни участници на лист, като никой не вижда какво е написал предният играч. При 7-10 букви се дава срок за 5 минути, в който да съставят само думи с посочените звукове. Печели този с най-много думи или със съставен текст, включващ думите на противниковия отбор. Игрите с думи могат да се разнообразят с промяна на вече познати думи чрез добавяне на представки и наставки и изясняване на новото значение.

Друго подходящо упражнение за обогатяването на речта е словесното рисуване по теми като: Как ще декорирам бъдещия си дом?; С какво ще се занимавам, като порасна?; Съставете си план за живота. Ако се рисува картина по изказването на детето, може да се проследи какво има или липсва на нея. Описанието на интериора е много подходящо за отработването на съчетаемостта на думите [4].

За по-големите ученици (4-6 клас) са подходящи съставянето и разгадаването на кръстословици особено с новите термини по предметите, които изучават в клас. Чрез този метод на работа успешно се въвеждат литературни родове и жанрове, тропи и фигури, видове характеристика на литературен герой, части на изречението. Игровият модел помага за по-бързото възприемане на термините и съответно по-лесното боравене с тях.

При изучаването на произведения от класическата литература, където се срещат много архаизми и остарели синтактични конструкции, са подходящи съставянето на тълковен речник (така децата няма да чувстват неудобство, че не разбират нещо); ловци на необичайното⁴ – откриват необичайни форми на думи, интересна преносна употреба, стилистично оцветена лексика и др. подобни. В търсене на необичайното учениците научават значението на непознатите за тях понятия, а при време и желание игровият елемент може да се доразвие в посока на съставяне на текст с описание на случка от ежедневието им с тези конструкции, заместване на необичайните конструкции в оригиналния текст със стилистично неутрални такива или със съвременните еквиваленти на понятията. Участие вземат дори и най-незаинтересованите. Може да се предложи като творческа задача да напишат писмо до приятел в Канада с описание на литературния герой, в което да разкажат какво необичайно са открили в него (пр. Серафим от едноименния разказ на Йордан Йовков), да пренесат действията му в настоящето и да се опитат да обяснят какво би се случило. За по-малките ученици подходящи игри за развитие на речта и осмисляне на произведения са: Снежна топка (задаване на ключови думи от текста, по които трябва да разкажат откъс от него), *щяфетата* (първият ученик подава реплика от текста, останалите трябва да го завършат без грешки), лото с карти или рисунки (разказ по отделните моменти в текста според изтеглена карта) т.н. [4].

Като упражнения за осмислянето на художествен текст са подходящи мотивираните преразкази; интервю ученик-журналист с коментар по художественото произведение; интервю ученик-герой; ученик-автор; съставяне на отзиви; изказвания по определени теми, дати от епически произведения и тълкуването на употребата им, цитати, имащи отношение към възприемането на произведението и авторовите послания; стилистически експерименти с речта на герой или автор; съставяне на маршрут по произведението и включване на описания на обектите по него; тълкуване на проблем от произведението чрез съставяне на собствен сценарий; превъплъщенията в редактори или продуценти и т. н.

За да се справят с писането на аргументативен текст по художествено произведение, учениците трябва да преминат през етап на подготвителна работа, която да им помогне да се ориентират в смисъла на творбата. Могат да бъдат разделени на групи, като всяка чете текста с конкретна задача – да търсят определени характеристики на герой; да запишат най-важните според тях думи, които го пред-

ставят в различна светлина спрямо друг герой и да обосноват избора си („Немили-недраги“, „Една българка“, „Дервишово семе“, „Под игото“, „Бай Ганьо“). Друг вариант е представянето на различни гледни точки – авторова, читателска, на самия герой, на останалите герои спрямо него, стилистична или да се направи съпоставка с текстове със сходна тематика като изучавания. Примерни въпроси по осмислянето на текста могат да бъдат: Какво ви изненадва в текста? Определете най-непонятното, най-удивителното, най-интересното, най-смешното място. Ако можехте да зададете въпрос на автора/героя, какво бихте го попитали? Какво не сте сигурни, че сте разбрали правилно? Ако съпоставите собствените си разбирания с тези на героя/автора, бихте ли постъпили като него и защо? (подходящ пример е Бай Ганьо, като учениците могат да се разделят на защитници и отрицатели на героя). Анализирайте плана на изображението и обяснете защо е нарушена хронологията. Не е ли странно, че...? (Пр...че майките на Борис и Ирина от романа „Тютюн“ нямат собствени имена, а бащите им са представени чрез прякорите си?...че героят използва такъв език? А какво ще се получи, ако заменим тези думи с други? Какво се промени?).

След приключване на подготвителния етап се преминава към работа по формулиране на тезата. Подходящо начало при съставянето ѝ са изрази от типа: Това е...; Това означава, че...; Аз мисля, че... Тези фрази помагат на ученика да се чувства по-уверен в началото. Определянето на ключовите думи в зададената тема и съставянето на насочващи въпроси към тях също облекчават работата по разгръщането на тезата. Съставянето на карта с примерни фрази дава възможност на пишещите да преодолеят сбитостта на изложението. (Какво виждам в текста?; Ако се обърнем към текста, ще видим, че...; Например тук-текста, а там-друг текст, друга житейска ситуация...и др. подобни).

Ако темата е свързана с видовете проблеми в художествената творба, е нужно изработване на таблица с видовете проблеми по категории-философски, нравствени, етични, национално- исторически, социално-политически, граждански, психологически – и да се посочат конкретни примери от изучаваните произведения. В началото попълването на таблицата става с помощта на преподавателя, но с течение на времето учениците постепенно свикват да вписват самостоятелно проблемите, като могат да търсят и подобни примери от настоящето.

Ако учениците са от 7-9 клас и имат сериозни пропуски, като алтернативен вариант за формулиране на собствена теза може да се предложи подбор от цитати, афоризми или пословици, които да попълнят в табличката срещу видовете проблеми, и да им се обясни, че те могат послужат като начало на аргументативен текст.

Подходящи задачи за преодоляването на грешките при формулиране на тезата и коригирането на писмената работа са:

- Създаване на разгърнати варианти на изказвания по темата от зададени няколко ключови думи или няколко изречения.
- Завършете фразата – Проблемът за разпада на патриархалните ценности в повестта „Гераците“...; Проблемът за добротворството, разгледан от Йовков в „Серафим“....; Смисълът на човешкото съществуване според „Писмо“ на Н. Вапцаров се крие в...
- Какви грешки при формулиране на тезата откривате в... (следва цитат от ученически текст)
- Кой вариант ще предпочетете при отстраняването на грешките в текста? (задължително се тълкуват грешките и причините за допускането им, а след това и подходящият вариант за редактиране). На голяма популярност се радва играта Ловци на грешки – конкурс за най-много открити или за най-смешни грешки. За нея няма възрастови ограничения и е много полезна за развитие на уменията за редактиране у учениците.

Формирането на речеви умения и чувство за стил, овладяването на правописните, граматичните и пунктуационните норми на писмената реч, както и нейната свързаност и цялостност са ключови при борбата с функционалната неграмотност. Когнитивната недостатъчност е равностепенна на бедност – материална и духовна. Тази бедност принижява човешкото в човека, отнема му възможността да мечтае, ограничава неговия светоглед, прави живота му еднообразен и безперспективен, обрича го на неуспех – личен и социален. Функционално неграмотният човек не познава правовия ред в държавата, не притежава способност да анализира и аргументирано да изразява своята теза, затова често нарушава законите или е склонен на агресия в проблемни ситуации. Ако искаме да живеем в по-добро общество, то началото на промяната се крие в ограмотяването на членовете му и осъзнаването на ролята на образованието за социалния просперитет на личността.

References:

1. Milanova, E. (2013) Pomyatiето za funktsionalna gramotnost v sistemata ot ponyatiya, predstavlyashti komunikativnata kompetentnost na lichostta, Balgarski ezik I literatura, br. 6
2. Миланова, Е. (2013) Понятието за функционална грамотност в системата от понятия, представящи комуникативната компетентност на личността // Български език и литература, №6.
3. Stamenova, I., (2015) Problemat za funktsionalnata gramotnost na uchenika v pedagogicheskoto prostranstvo na savremennoto nachalno uchilishte, sp. Pedagogicheski Novosti, Ruse
4. Bizhkov, G. i kolektiv (2004) Ravnishte na gramotnostta na 9–10–godishnite detsa v sveta, Pedagogika, 12
5. Бижков, Г. и колектив (2004) Равнище на грамотността на 9–10–годишните деца в света// Педагогика, №12.
6. Klementeva, Chubarova (2004) Russkiy yazik s udovlsviem, Moskva
7. Клементьева, Чубарова (2004) Русский язык с удовольствием, Москва

Notes:

1. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=933> Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014-2020 г.)
2. <https://www.lektorium.tv/lecture/30212> Юлия Малкова, Чего не могат наши деца? – как учить писать и говорить в старшей школе.
3. <https://www.lektorium.tv/lecture/30219> Татьяна Рыжкова, Устное сочинение: зачем, когда и как?
4. <https://www.lektorium.tv/lecture/30220> Ирина Ежова, Искусство медленного чтения